

ההולכים ראשונה

לפרשיות המרגלים ובני גד וראובן

פתיחה

פרשת המרגלים מתוארת בשני מקומות עיקריים בתורה: בפרשת שלח לך ובפרשת דברים. רבים ההבדלים בין התיאורים השונים וכבר עמדו על הבדלים אלו במאמרים רבים¹.

אנו ניתן את פנינו למקום שלישי בו מתואר חטא המרגלים באופן מפורט וארוך: פרשת בני גד ובני ראובן בפרשת מסעי. בשונה מפרשת שלח לך שמתארת את הדברים בלשון הווה, תוך כדי התרחשותם, עם חום הלב, הזעקות והכאב, ובשונה מפרשת דברים המתארת את פרשת המרגלים ממרחק של ארבעים שנה, תוך כדי נאום משה לאומה לקראת כניסתה לארץ, פרשת בני גד ובני ראובן מחברת בתוכה את שני המימדים. מצד אחד היא מתרחשת בשנה הארבעים, מספיק זמן אחרי חטא המרגלים על מנת לקבל פרספקטיבה, ומצד שני קולות הכאב והזעקה, החרדה וחרון האף, מזכירים יותר את השנה השנייה מאשר את השנה הארבעים.

ננסה לעיין בפסוקים האלו של בני גד ובני ראובן, ולהקשות עליהם כמה קושיות. מכוחן נשוב לחטא המרגלים וננסה לבחון את חלקו של משה רבנו בפרשיה זו. משם, נשים פעמינו בשנית לפרשת בני גד ובני ראובן וננסה לגלות בה פנים חדשות, פנים של תיקון ותשובה.

א. תרבות אנשים חטאים?

וּמִקֵּנָה רַב הָיָה לְבְנֵי רְאוּבֵן וְלְבְנֵי גַד עֲצוּם מְאֹד וַיֵּרְאוּ אֶת אֶרֶץ יַעֲזֹר וְאֶת אֶרֶץ גֹּלְעָד וְהִנֵּה הַמָּקוֹם מְקוּם מְקֵנָה: וַיָּבֹאוּ בְנֵי גַד וּבְנֵי רְאוּבֵן וַיֹּאמְרוּ אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אֶלְעָזָר הַכֹּהֵן וְאֶל נְשִׂאֵי הָעֵדָה לֵאמֹר: עֲטָרוֹת וְדִיבֹן וַיַּעֲזֹר וְנִמְרָה וְחִשְׁבוֹן וְאֶלְעָלָה וּשְׁכֶם וְנָבו וּבָעַן: הָאֶרֶץ אֲשֶׁר הִכָּה ה' לִפְנֵי עַדְתִּי יִשְׂרָאֵל אֶרֶץ מְקֵנָה הוּא וְלַעֲבָדֶיךָ מְקֵנָה: וַיֹּאמְרוּ אִם מְצָאנוּ חַן בְּעֵינֶיךָ יִתֵּן אֶת הָאֶרֶץ הַזֹּאת לַעֲבָדֶיךָ לְאַחֲזָהּ אֶל תַּעֲבֹרְנוּ אֶת הַיַּרְדֵּן: וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לְבְנֵי גַד וְלְבְנֵי רְאוּבֵן הֲאֵחִיכֶם יָבֹאוּ לְמַלְחָמָה

1. ראש המדברים בעניין זה הוא הרב מרדכי ברויאר זצ"ל, ראה פרקי מועדות - חטא המרגלים. ענו אחריו תלמידיו הרב יואל בן גון והרב יעקב מידן כל אחד בסגנונו ושיטתו.

וְאַתֶּם תָּשׁוּבוּ פֹה: וְלִמָּה תִּגְוֹאוּ אֶת לֵב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵעֵבֶר אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַן לָהֶם ה': כֹּה עָשׂוּ אֲבֹתֵיכֶם בְּשַׁלְּחֵי אֹתָם מִקְדֹּשׁ בְּרַנֵּעַ לְרֵאוֹת אֶת הָאָרֶץ: וַיַּעֲלוּ עַד נַחַל אֲשֶׁפּוֹל וַיִּרְאוּ אֶת הָאָרֶץ וַיִּנְיֵאוּ אֶת לֵב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְבַלְתִּי בֹא אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַן לָהֶם ה': וַיַּחַר אִף ה' בַּיּוֹם הַהוּא וַיִּשְׁבַּע לֵאמֹר: אִם יִרְאוּ הָאֲנָשִׁים הָעֲלִים מִמִּצְרַיִם מִבְּנֵי עֲשָׂרִים שָׁנָה וּמַעֲלָה אֶת הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב כִּי לֹא מְלֹאוּ אַחֲרָי: בַּלְתִּי כָּלֵב בֶּן יִפְנֶה הַקִּנְזִי וַיְהוֹשֶׁעַ בֶּן נֹון כִּי מְלֹאוּ אַחֲרֵי ה': וַיַּחַר אִף ה' בְּיִשְׂרָאֵל וַיִּנְעַם בְּמַדְבָּר אַרְבָּעִים שָׁנָה עַד תֵּם כָּל הַדּוֹר הָעֹשֶׂה הָרַע בְּעֵינֵי ה': וְהִנֵּה קִמַּתְם תַּחַת אֲבֹתֵיכֶם תְּרַבּוֹת אֲנָשִׁים חֲטָאִים לְסַפּוֹת עוֹד עַל חֲרוֹן אִף ה' אֶל יִשְׂרָאֵל: כִּי תִשׁוּבוּן מֵאַחֲרָיו וַיִּסַּף עוֹד לְהַנִּיחוֹ בְּמַדְבָּר וּשְׁחַתְּם לְכָל הָעָם הַזֶּה (במדבר לב, א-טו).

בקשתם של בני גד ובני ראובן זוכה לתגובה חריפה מאין כמוה של משה, ולהשוואה מלאה ומיידית לחטא המרגלים. משה מאשים אותם שהם קמו תחת אבותם, בכוונת הזדון להניא את בני ישראל מלעבור את הירדן.

אמנם, התבוננות מחודשת בפסוקים תעלה תמיהות קשות לגבי עצם ההשוואה. למעשה, בני גד ובני ראובן עושים את ההיפך הגמור ממה שעשו המרגלים ארבעים שנה קודם.

ראשית, המרגלים היו מלאים בפחד, נמס לבכם מפני הענקים והערים הבצורות, מה שהביא לקביעה: 'לא נוכל לעלות כי חזק הוא ממנו'. ואילו בני גד ובני ראובן היו שותפים מלאים לקשים שבקרבות לכיבוש הארץ עד כה. מבין כל הצבאות איתם היו צריכים בני ישראל להתמודד בכניסתם לארץ, הצבאות המזרחיים היו החזקים ביותר. גם שרשרת ההרים האימתנית המתנשאת ממזרח, יחד עם עוצמתם של עוג וסיחון המהווים את מנעולה של ארץ ישראל, כל אלו ללא ספק היוו אתגר צבאי משמעותי².

סיחון בטוח בכוחו לנצח את ישראל, ולכן הוא מקדם ויוצא לקראתם למלחמה. אף משה ירא ממנו. מפלתו המפתיעה של סיחון מותירה רושם עז גם על יושבי הארץ שמעבר לירדן, כפי שמתארת רחב בדברה לפני המרגלים ששלח יהושע: 'כִּי שָׁמַעְנוּ אֶת אֲשֶׁר הוֹכִישׁ ה' אֶת יַם סוּף מִפְּנֵיכֶם בְּצִאתְכֶם מִמִּצְרַיִם וְאֲשֶׁר עָשִׂיתֶם לְשָׁנֵי מַלְכֵי הָאֲמֹרִי אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן לְסִיחֹן וְלַעוֹג אֲשֶׁר הִחְרַמְתֶּם אוֹתָם: וַנִּשְׁמַע וַיִּמַּס לְכַבְּנוּ וְלֹא קָמָה עוֹד רֹחַ בְּאִישׁ מִפְּנֵיכֶם כִּי ה' אֱלֹהֵיכֶם הוּא אֱלֹהִים בְּשִׁמְיָם מִמֶּעַל וְעַל הָאָרֶץ מִתַּחַת'. הכאת שני מלכי האמורי מוקבלת כאן לקריעת ים סוף.

2. המלחמה מול סיחון מתוארת בספר במדבר כסוג של התגלגלות. משה רוצה לעבור בדרך ללא קרב, ואילו סיחון מסרב ויוצא למלחמה. בספר דברים משה רבנו מוסיף שהמלחמה מול סיחון הייתה בעצם ציווי ישיר של הקדוש ברוך הוא להתגרות ופיתוי: 'החל רש והתגר בו מלחמה', מה שהופך את המלחמה למלחמת 'יש ברירה', ומעצים עוד יותר את חלקם ושותפותם של בני גד ובני ראובן במלחמה הזו שלא היה בה הכרח.

לענייננו, במלחמה הכבדה הזו לקחו חלק בני גד ובני ראובן. כיצד אם כן ניתן להאשימם בחטא המרגלים, שיראו מפני המלחמה והמיסו את לב כל העם איתם? שנית, חטא המרגלים היה כרוך גם בהוצאת דיבת הארץ רעה (במדבר יג, לב):

וַיֵּצֵאוּ דִבַּת הָאָרֶץ אֲשֶׁר תָּרוּ אֹתָהּ אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר הָאָרֶץ אֲשֶׁר עָבְרָנוּ בָּהּ לְתוֹר אֹתָהּ אָרֶץ אֲכָלֶת יוֹשְׁבֶיהָ הוּא וְכָל הָעָם אֲשֶׁר רָאִינוּ בְּתוֹכָהּ אֲנָשֵׁי מְדוּת.

האם בני גד ובני ראובן קרובים בכלל לעמדה הזו? הרי לא רק שהם אינם מוציאים דיבת הארץ רעה, אלא ההפך הגמור - הם חפצים כל כך בארץ, שהם רוצים לנחול אותה כבר כעת, כאן ועכשיו. גם החלק המרוחק יותר חביב עליהם. גם ההקדמה לדבריהם מלמדת על כך שהם רואים בעבר הירדן המזרחי נחלת ה' לכל דבר, 'הארץ אשר הכה ה' לפני עדת ישראל'.

לא מובנת אפוא תגובתו של משה רבנו וההשוואה לחטא המרגלים. האם העובדה שבני גד ובני ראובן חושבים באופן כלכלי מדי מצדיקה תגובה שכזו? האם מחשבה פרקטית שכזו קרובה לחטא המרגלים, שכולו זדון ומאיסה בארץ ישראל תוך בחירה מפורשת בחזרה למצרים? גם אם יש מקום לדחות את בקשת בני גד ובני ראובן, מכאן ועד קריאה להם בנים שקמים תחת אבותיהם הרשעים, הדרך רחוקה מאוד. נוסף עוד ונשאל: מדוע משה מאריך כל כך בשיחה מול בני גד ובני ראובן? אם מדובר כאן על סכנת מרגלים מחודשת - התשובה אמורה להיות לא חד וחלק ומהיר³. זאת ועוד, מה היה השינוי שגרם למשה להסכים לבקשתם, ומדוע התורה מאריכה כל כך ברצף ההתניות עמם לאורך פרק שלם?

בעינינו נראה שהפתרון לכל השאלות האלו טמון בהבנת חלקו של משה רבנו בפרשת המרגלים. לכשנבין את חלקו, נוכל להבין אל נכון מה גרם למשה לזהות בבקשת בני גד ובני ראובן את ריחו המסוכן של חטא המרגלים, אך עם זאת גם את ריחו המיוחד של התיקון.

3. לא נוכל להתעלם מן העובדה שגישה זו של משה חלחלה היטב בעם, כפי שבאה לידי ביטוי בטענת העם כלפי בני גד ובני ראובן בפרק כ"ב בספר יהושע בעת בנותם מזבח: 'וַאֲךָ אִם טְמֵאָה אֶרֶץ אֲחֻזְתְּכֶם עָבְרוּ לְכֶם אֶל אֶרֶץ אֲחֻזַּת ה' אֲשֶׁר שָׁכַן שָׁם מִשְׁכַּן ה' וְהֶאֱחִזּוּ בְּתוֹכָנוּ וְכֹה אֵל תְּמַרְדּוּ וְאֶתְנֶנוּ אֶל תְּמַרְדּוֹ בְּכַנְתְּכֶם לְכֶם מְזִבַּח מִבְּלַעֲדֵי מְזִבַּח ה' אֲלֵהֵינוּ'. אלא שגם כאן, הפרשנות הניתנת למעשי בני גד ובני ראובן היא בדיוק הפוכה מן המציאות אליה התכוונו. במובן הזה מדובר באמת במהדורה בתרא של חשרו של משה כלפיהם, ובשני המקרים התברר כי החשד לא היה במקומו.

ב. כל האנשים הרואים את אותותי

אִוְלָם חִי אֲנִי וַיִּמְלֵא כְבוֹד ה' אֶת כָּל הָאָרֶץ: כִּי כָל הָאֲנָשִׁים הֲרֵאִים אֶת כְּבֹדִי וְאֶת אֹתוֹתַי אֲשֶׁר עָשִׂיתִי בְּמִצְרַיִם וּבְמִדְבַר וַיִּנְסוּ אֹתִי זֶה עָשָׂר פְּעָמִים וְלֹא שָׁמְעוּ בְּקוֹלִי: אִם יִרְאוּ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאֲבוֹתָם וְכָל מְנַאֲצֵי לֹא יִרְאוּהָ: וְעַבְדֵי כָּלֵב יַעֲקֹב הֵיטָה רוּחַ אַחֲרֵת עִמּוֹ וַיִּמְלֵא אַחֲרָי וַהֲבִיאֲתִיו אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר בָּא שְׁמָה וְזָרְעוּ יוֹרְשָׁנָה (במדבר כא, כד).

קריאה פשוטה בפסוקים אלו תותיר אותנו נדהמים. הקדוש ברוך הוא אומר למשה: כל האנשים הרואים את אותותי ואת כבודי במצריים לא יזכו להכנס לארץ ישראל – משמע שאף משה בכלל. אין לך אדם שראה באותות ה' ובכבודו יותר ממשה. בנוסף, כל מנאצי לא יראוה. היוצא מן הכלל היחיד הוא כלב, ובהמשך מצטרף גם יהושע⁴. משה, על פי הפסוקים האלו, נשאר גם הוא במדבר יחד עם כל עדת ישראל. קריאה כזו בפסוק יכולה להסביר את קביעתו של משה עצמו בספר דברים, שחטא המרגלים הוא הסיבה לאי כניסתו לארץ:

גַּם בִּי הִתְאַנַּף ה' בְּגִלְלַתְכֶם לְאֹמֵר גַּם אֶתָּה לֹא תָבֵא שָׁם: יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נֹון הָעֹמֵד לְפָנֶיךָ הוּא יְבֵא שְׁמָה אֹתוֹ חֲזַק כִּי הוּא יִנְחַלְנָה אֶת יִשְׂרָאֵל (דברים א, לז-לח)⁵.

אך מדוע? מדוע נגזרת גם על משה הגזירה שלא להכנס לארץ? את הסיבה יש לחפש כנראה לא בתוצאה הנוראה של השליחות אלא בעצם השליחה, ובפרשה שקדמה לה.

רצף הפסוקים בפרשת בהעלותך המתארים את מסעי בני ישראל בכפוף לענן החונה או נוסע ללא סדר קבוע, מתארים לא רק סדר תנועה אלא מעמד נפש. ישראל הולכים אחרי הענן, כרוכים בו. הענן מגן ושומר מנחש שרף ועקרב, אך גם מספק, יאוש

4. על ההבדלים בין כלב ליהושע במהלך חטא המרגלים רומז הכתוב עצמו: "יאמר אליו כלב בן פנחיה הקנזי אתה ידעת את הדבר אשר דבר ידוך אל משה איש האלהים על אדותי ועל אדותיך בקדש ברנע". על אודותי ועל אודותיך ולא על אודותינו. שני מסלולים שונים היו כאן: יהושע שכלל לא היה עימם ובעצתם, וכלב שהיה עימם, אך בסופו של דבר בחר לקחת 'רוח אחרת'. וכלשון המדרש (במדבר רבה): "שתי רוחות אחת בפה ואחת בלב, למרגלים אמר אני עמכם בעצה, ובלבו היה לומר האמת. ועל ידי כן היה בו כח להשתיקם כמו שנא' ויהס כלב".

5. אין כאן המקום לדון בסתירה הידועה בין הנאמר בדברים ובין המפורש בפרשת חקת שחטא מי מריבה הוא הסיבה לאי הכניסה. נאמר רק שמדברי רבים מן המפרשים עולה הסברה שחטא מי מריבה היה 'סימן' ולא 'סיבה', כלומר ביטוי של הבעיה ולא שורשה. הסיבה נעוצה בשנה השנייה ובחטא המרגלים.

ופחד. עם של עבדים הצועד במדבר עלול להיות חשוף לכל הפגעים שהדרך מזמנת, ובעיקר לחידלון ולייאוש. פרורים מן היאוש הזה בכל אופן הצליחו להבקיע את הענן, ואלו הם המשברים מיד אחרי יציאת מצריים, ומיד בתחילת התנועה בפרשת בהעלותך. אם כך קורה כאשר הענן מעליהם - נוכל רק לשער מה רבה הסכנה מחוץ לענן.

כאשר משה שולח את המרגלים, הענן - היכן היה?
אין זו שאלה טכנית, זו שאלה מהותית. האם המרגלים הולכים בשליחות השכינה, ואז יש עליהם השגחה של הענן, או שמא הולכים הם בשליחות עצמם ללא ענן?
אם נחבר את פרשת דברים עם האמור בפרשת שלח לך, עולה התמונה הבאה אותה משרטט רש"י:

שלח לך - (במדבר רבה סוטה לו) לדעתך, אני איני מצוה לך, אם תרצה שלח. לפי שבאו ישראל ואמרו (דברים א): נשלחה אנשים לפנינו, כמה שנאמר (שם) ותקרבון אלי כלכם וגו', ומשה נמלך בשכינה. אמר: אני אמרתי להם שהיא טובה שנא' (שמות ג) אעלה אתכם מעני מצרים וגו', חייהם שאני נותן להם מקום לטעות בדברי המרגלים למען לא יירשוה (רש"י במדבר יג, ב).

רש"י מחבר כאן את שתי הפרשות, והמשמעות היא עצומה. ההחלטה על השליחות מוטלת כעת על כתפי משה. אך הענן, ואיתו השכינה וההגנה, כל אלו לא יזוו ממחנה ישראל.

ומשה החליט לשלוח. מדוע?

התשובה לא נכתבה. אין אנו יודעים מדוע הסכים משה לשליחות הזו, אפשר שכמה וכמה סיבות הצטרפו. אהבתו את הארץ מצד אחד, ומנגד התסכול המתמשך מהחדשדנות של בני ישראל, והרצון להראות סוף סוף משהו מן הארץ המובטחת. אפשר שמשה נקלע לעניין כמעט בניגוד לרצונו. שמא לזה התכוון המדרש המצוטט ברש"י בפרשת דברים:

וייטב בעיני הדבר - בעיני ולא בעיני המקום. ואם בעיני משה היה טוב, למה אמרה בתוכחות? משל לאדם שאומר לחבירו: מכור לי חמורך זה, אמר לו הן. נותנו אתה לי לנסיון? אמר לו הן. בהרים וגבעות? אמר לו הן. כיון שראה שאין מעכבו כלום, אמר הלוקח בלבו: בטוח הוא זה שלא אמצא בו מום. מיד אמר לו: טול מעותיך ואיני מנסה. מעתה אף אני הודיתי לדבריכם שמא תחזרו בכם כשתראו שאיני מעכב, ואתם לא חזרתם בכם (רש"י דברים א, ג).

איך שלא נסביר, ההחלטה על המשלחת הייתה בסופו של דבר של משה. מניעה היו טובים, אך הענן, הענן המגן, נשאר במחנה.

המרגלים, אנשים ראויים, שמן הסתם נבחרו על יד משה בקפידה, נשלחים למשימה מורכבת. ארבעים יום לבר. בלי משה, בלי אהרון ובעיקר - מחוץ לענן השכינה.⁶ חשופים, הם אמורים להתמודד עם הספקות, עם הפחדים, עם הריחוק, עם הערים הבצורות ועם הענקים. השליחות הזו קורסת אל תוך ענני הפחד והיראה. רחוקים מן הענן וממחנה שכינה, נכנעים המרגלים לפחד, לספק ולייאוש. השליחות הוכרעה. למשה יש אחריות שילוּחית!

מי ששלח אותם אחרי הכל למשימה המסוכנת הזו הוא משה. אי אפשר להתעלם מכך. ציווי לא היה כאן, מי שהחליט על השליחות הוא משה. אחריות השליחה מוטלת עליו.

הענן, שבהעדרו אנו תולים את כשלון השליחות, מופיע פעמיים בחטא המרגלים עצמו - בדבריו של משה לקדוש ברוך הוא מזכיר משה את ההשגחה הצמודה ואת חשש חילול השם (שם יד): "וְאָמְרוּ אֶל יוֹשֵׁב הָאָרֶץ הַזֹּאת שָׁמְעוּ פִּי אֶתְהָ ה' בְּקִרְבֵּי הָעָם הַזֶּה אֲשֶׁר עֵין בְּעֵין נִרְאָה אֶתְהָ ה' וְעַנְנָה עָלֵהֶם וּבַעֲמֹד עָנָן אֶתְהָ הַלֵּךְ לְפָנֵיהֶם יוֹמָם וּבַעֲמֹד אֵשׁ לַיְלָה".

פעמיים בפסוקים אלה נזכר הענן. גם בספר דברים חוזר הענן באותו הקשר (שם, לב-לג): "וּבְדַבְרֵי הַזֶּה אֵינְכֶם מֵאֱמִינָם בְּה' אֱלֹהֵיכֶם. הַהֵלֶךְ לְפָנֵיכֶם בְּדֶרֶךְ לְתוֹר לְכֶם מְקוֹם לְחַנְתְּכֶם בְּאֵשׁ לַיְלָה לְרִאֲתֶכֶם בְּדֶרֶךְ אֲשֶׁר תֵּלְכוּ בָהּ וּבַעֲנָן יוֹמָם".

שמה על זה בדיוק אמר הקדוש ברוך הוא למשה - 'ויאמר ה' סלחתי כדברך'. כדברך משה, שהזכרת את חשיבות הענן, וממילא הטלת על עצמך את אחריות השליחה להוצאת אנשים למשימה כל כך מסוכנת, הדורשת תעצומות נפש רבות, ללא ענן וללא שכינה. מנאצי לא יראוה - אלו המרגלים, אך גם כל הרואים את כבודי ואת אותותי, ובכללם משה, גם הם לא יראוה. העונש על החטא אינו יכול להתחיל ולהסתיים רק בשליחים עצמם, גם על מי שנתן את ההוראה מוטלת אחריות. גם משה לא יכנס לארץ.

כאשר באים בני גד ובני ראובן אל משה ומבקשים להשאיר בעבר הירדן המזרחי, משה רואה רק דבר אחד, מחוץ לענן.

6. על המשמעות הדרמטית של העדר המנהיגות לצד בני ישראל, ראה הרב יעקב מידן במאמרו עמלק. לדבריו שם עמלק מנצל את האנדרלמוסיה השולטת במחנה ישראל ברפידים כאשר מגיעים אליו המים הזורמים מן הצור בחורב, מתחילה התנפלות כללית, והמנהיגות כולה נמצאת במרחק יומיים הליכה מהמחנה - מה שמותיר את העדה כצאן ללא רועה, ומזמין את עמלק להתנפל על העדה הנחשלת והיגעה וחסרת המנהיגות.

השכינה, המשכן, הענן, יעברו לעבר הירדן המערבי, ובני גד ובני ראובן יישארו בחוץ. אמת, הם אוהבים את הארץ, וחפצים בנחלה, גם פחד אין בהם שהרי נלחמו ובאו לעזרת ה' בגיבורים, אך כל אלו נחשבים בעיני משה כקליפת השום. האם לא היו המרגלים עצמם אנשים כאלו בתחילת דרכם?

אך המרחק, הקושי והספקות עשו את שלהם. דווקא האחריות שהוטלה על משה לחלק הזה, לעצם השליחות וההוצאה מחוץ לגבולות הענן, היא הגורמת לו להשוות את הבנים לאבותם. שוב באים אליו, שוב מבקשים ממנו אוהבי ארץ ישראל ללכת למין שליחות עצמאית, כמו אז כשביקשו ממנו ללכת ולחפור את הארץ, להעריך לקראת הכניסה. כמה נעמה למשה הבקשה ההיא. הנה העם מתעורר מעצמו וחפץ להעריך לכניסה, מיוזמתו, ומשה איפשר זאת. אך היציאה מחוץ לגבולות הענן הובילה לאסון. גם כאן, בני גד ובני ראובן באים בטענות של נחלת ה' ושל רצון לנחול. באמתחתם שותפות של אמת בקרבות הכי קשים, והם מבקשים ממשה שיתן להם רשות להשאיר מחוץ לענן. אך משה זוכר היטב את הכישלון ההוא. חטא המרגלים צף במלוא עוצמתו מול עיניו והתגובה החריפה אינה מאחרת לבוא.

נסכם אפוא: חטאו של משה היה בעצם ההסכמה לשליחות. הוצאת אנשים למשימה מורכבת ללא ליווי הענן התבררה כטעות, שלמשה יש כלפיה אחריות שילוחית מן המעלה הראשונה. בני גד ובני ראובן באים בדיוק עם אותה הצעה, ולכן משה מסרב לה, ואף משווה אותם לאבותיהם החוטאים.⁷

ג. חלוצים

כל האמור לעיל רק מתמיה עלינו עוד את השינוי הפתאומי בעמדת משה. האם השינוי הזה, שבו מתחייבים בני גד וראובן לעבור חלוצים למלחמה, יש בו כדי לסלק את הסכנה של חיים מעבר לירדן ללא ענן שכינה?

בוודאי סיבה נוספת טמונה בהעדרות של משה לבקשתם, משהו בהצעת בני גד ובני ראובן פותח כאן הזדמנות ופתח חדש לתיקון מהשורש.

בני גד ובני ראובן מציעים למשה שהם יחלצו חושים לפני ישראל למלחמה. משה מוסיף עליהם ואומר להם שהם יחלצו לפני ה' למלחמה. הכלל העולה מבין שני הפסוקים שבני גד וראובן עומדים ללכת לפני המחנה וגם לפני ה', משמע – מחוץ לענן. בדומה לכוח סיוור של ימינו, שהולך הרבה לפני הכוח העיקרי, מסתתר ושולח ידיעות מודיעיניות לאחור, כך יהיו בני גד חלוצים, סיירים, מרגלים. למעשה הם מציעים למשה את התיקון לחטא המרגלים.

7. על הכיוון הזה שהחטא היה בעצם השליחות, רמזו השפת אמת ור' צדוק הכהן מלובלין. ראו שפת אמת לפרשת שלח שנת תרמ"ה, וצדקת הצדיק אות קנ"ד בסוף הדיבור.

הנה אנחנו כולנו נהיה משלחת אחת גדולה של מרגלים לאורך זמן. נלך לפני הענן. נראה את האויב ואנחנו מעטים, הרחק מן הכוח העיקרי. אך בניגוד לאבותינו שקרסו פנימה אל תוך הפחד, אנחנו נחזיק מעמד. אנחנו נראה ששליחות כזו היא אפשרית. אנחנו נתקן.

כאשר משה שומע את האפשרות הזו, הוא מיד נענה. את התיקון לחטא המרגלים מחפש משה עוד לפני כן: "וַיִּשְׁלַח מֹשֶׁה לְרַגְלֵי אֶת יַעֲזֹר וַיִּלְכְּדוּ בְּנֵתִיהָ וַיִּירֶשׁ {וַיִּוֹרֶשׁ} אֶת הָאֲמָרִי אֲשֶׁר שָׁם". זהו פסוק תמוה מאוד. כיצד שולח משה מרגלים בשנית לרגל את אחד המקומות המבוצרים ביותר?

בשנה הארבעים משה מחפש דרך לתקן את השליחות ההיא. לשלוח מרגלים שיצליחו, ואולי יקלו מעט מהאחריות לשליחה שבגללה נענש. להראות שהנה, יש שליחות שמצליחה.

בני גד ובני ראובן ממשיכים את המגמה הזו. ההצעה שלהם להיות חלוצים לפני המחנה היא בעצם הצעה להיות מרגלים לאורך זמן, ולהצליח.

משה ממחר לחרתם את הצעתם בשורת התחייבויות, לדעתנו לא רק לטובת בני גד ובני ראובן אלא גם למען הסרת החרפה של חטא המרגלים מעם ישראל כולו, וגם לדבר נוסף משמעותי לא פחות.

נפתחת כאן אפשרות מרתקת. אם יעמדו בני גד ובני ראובן במשימה הזו, יתברר לנו למפרע שעבר הירדן המזרחי הוא נחלתם והוא ארץ ישראל. ואם לא יעמדו במשימתם - אז יתקיים 'ונאחזו בתוככם'. עבר הירדן המזרחי לא יקבל דין של ארץ ישראל, בני גד וראובן יאלצו להיכנס פנימה לחלק המערבי, ולהותיר את הצד המזרחי כחוץ לארץ (מה שכנראה היה בתכנון המקורי של השנה השנייה, בה רצו להכנס לארץ מדרום - קדש ברנע, ולא ממזרח כפי שנכנסו בשנה הארבעים).

נחלת בני גד וראובן תלויה ועומדת במשך השנים הבאות כחלק שעתיד להתברר רק בהמשך האם הוא חלק מן הארץ או לא.

ובחלק הזה קבור משה.

ד. ברוך מרחיב גר.

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה עֲלֵה אֶל הַר הָעֵבְרִים הַזֶּה וּרְאֵה אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל: וּרְאִיתָה אֹתָהּ וְנִאֲסַפְתָּ אֶל עַמִּיךָ גַּם אֶתָּה כְּאֲשֶׁר נִאֲסַף אֶהְרֹן אַחִיךָ (כמדובר בו, יב-ג).

מדוע נקרא שם המקום בו נקבר משה הר העברים? אפשרות אחת היא כי זהו ההר ממנו עוברים אל ארץ ישראל. ההר בחוץ לארץ, אך ממנו ניתן לראות את הארץ. זו משמעות הפסוקים בספר במדבר שנאמרו למשה לפני פרישת בני גד ובני ראובן.

אך בפרשת ואתחנן, שנאמרת כמובן אחרי פרשת בני גד ובני ראובן, מתחדשת משמעות נוספת למילה 'עברים'. לאחר שמשה מתחנן לעבור אל הארץ הטובה, ונענה בסירוב, מורה לו הקדוש ברוך הוא לעלות אל ראש הפסגה - היא ראש הפסגה של הר העברים לעיל - ולראות בעיניו את הארץ (דברים ג, כז): "עלה ראש הפסגה ושא עיניך ימה וצפנה ותימנה ומזרחה וראה בעיניך כי לא תעבר את הירדן הזו".

הפסוק מתאר הבטה לכיוון צפון, דרום ומערב, אך גם לכיוון מזרח! גם מזרחית לראש פסגת הר העברים נמצאת ארץ ישראל. במובן הזה הר העברים נקרא כך מפני שמשני עבריו נמצאת ארץ ישראל. בדומה לנאמר בלוחות הברית "משני עבריהם מזה ומזה הם פתחים" (שמות לב, טו), כך גם ההר, מזה ומזה, משני צדדיו - ארץ ישראל⁸.

אלא שהחלק המערבי טרם נכבש, והחלק המזרחי כבר נכבש מצד אחד, ומצד שני מעמדו תלוי ועומד בבני גד ובני ראובן. הם במעשיהם, בהיותם מרגלים חלוצים, יכריעו את הכף: האם לארץ ישראל יחשב חלק זה, והר העברים הוא בעצם אמצעה של הארץ, ושם קבור משה, או שמא עבר הירדן המזרחי אינו חלק מן הארץ, ומשה נקבר בהר שממנו עוברים לארץ, אך הוא עצמו בחוץ לארץ.

כך מצא את עצמו משה כרוך יחד עם בני גד, תלוי במעשיהם. האם יתקנו? האם יעמדו במשימה המורכבת הזו, או שבשלב כלשהו יעדיפו לוותר על משימת החילון והריגול ולהיכנס פנימה אל אחיהם, אל תוך הענן המגן, ואל העבר המערבי? את תפילתו, את תקוותו של משה להצלחת המהלך הזה, שיקע בפסוקי הברכה לשבט גד.

וּלְגַד אָמַר בְּרוּךְ מְרַחֵב גֹּד כְּלָבִיא שְׂכֵן וְטָרֵף זְרוּעַ אֶף קָדְקֹד: (כא) וַיְרֵא רֵאשִׁית לֹא כִּי שָׁם חֲלָקַת מַחֲקֵק סָפוּן וַיִּתָּא רֵאשִׁי עִם צְדָקַת ה' עֲשֵׂה וּמִשְׁפָּטֵיו עִם יִשְׂרָאֵל (דברים לג, כ-כא).

ברכת משה לשבט גד מסתורית. למעשה אין כאן ברכה במובן המקובל אלא תפילה של משה על שבט גד.

ננסה לעבור על הפסוקים .

ברוך מרחיב גד - הפרשנים רובם דיברו על אופייה המיוחד של נחלת גד כנחלת מרעה המתרחבת ומשתרעת על פני מרחבים רבים. מעניינת מאוד שיטת רש"י בקידושין דף סא: ר"י שם מבאר שבמידה ובני גד יעברו חלוצים, הרי שהם יירשו את

8. המפרשים המקובלים לא התייחסו כלל להפניה הזו כלפי מזרח, שכאמור היא תמוהה מאוד. שמה סברו שמזרחה הכוונה אל מקום עומדו של משה רבנו עצמו, אך לא אל אחוריו. אלא שהמילים שא עיניך מורות על צפייה למרחוק, ואם כן - גם כלפי רוח מזרחית הדברים אמורים.

חלקם בארץ המזרחית, ואף יקבלו עליו תוספת כנגד החלק המגיע להם בארץ כנען. רוצה לומר - אם יתברר שגודל הנחלה שקיבלו בני ישראל בארץ כנען גדול יותר מנחלתם, אז הם יקבלו הרחבה בהתאם כנגד נחלתם הראויה בארץ כנען. כל זה כמובן אם יעמדו בתנאי.

משה מתפלל - ברוך מרחיב גר. הלוואי וגד יגיע למצב שבו נחלתו מתרחבת מפני שעמד בניסיון.

הפסוקים הבאים ממשיכים עוד את המגמה הזו. כך פירש אותם רש"י:

וירא ראשית לו - ראה ליטול לו חלק בארץ סיחון ועוג שהיא ראשית כבוש הארץ:

כי שם חלקת - כי ידע אשר שם בנחלתו חלקת שדה קבורת מחוקק והוא משה: ספון - אותה חלקה ספונה וטמונה מכל בריה שנאמר ולא ידע איש את קבורתו: ויתא - גד:

ראשי עם - הם היו הולכים לפני החלוצים בכבוש הארץ לפי שהיו גבורים וכה"א חלוצים תעברו לפני אחיכם וגו':

צדקת ה' עשה - שהאמינו דבריהם ושמרו הבטחתם לעבור את הירדן עד שכבשו וחלקו. ד"א ויתא משה ראשי עם צדקת ה' עשה על משה אמור.

לפי רש"י גד בוחר לו לנחלה את עבר הירדן המזרחי מתוך מודעות לכך שמשה קבור שם. אותה מודעות מניעה אותו לעמוד בהבטחתו ולקיים את דברו, על מנת לעשות צדקה. צדקה עם מי? רש"י רומז בסוף דבריו: צדקה עם משה. הפסוק נקרא כך לפי הפרוש השני של רש"י: ויתא - גד, את ראשי העם - הוא משה. לא נוכל להתעלם מההשוואה הזועקת שוב למרגלים, עליהם נאמר 'כולם אנשים ראשי בני ישראל המה'. גד מביא את ראשי העם חזרה לארץ, על ידי תיקון חטאם.

ברכת משה לשבט גד אינה ברכה רגילה. משה טומן בה גם תפילה עם קיום ההבטחה, על כך שגד יעשה צדקה עם המחוקק הספון בו, ויביא אותו, 'יתא' אותו אל הארץ, זו ארץ ישראל.

ה. אשר ניחל משה

בתום שנות הכיבוש והחלוקה באים בני גד ובני ראובן ליהושע לקבל נחלתם. לא רק בנחלת שני שבטים מדובר. כעת, ארבע עשרה שנה אחרי מותו של המנהיג הגדול שנותר בחוץ לארץ, הגיעה העת לתקן.

לא פחות משבע עשרה פעמים ברצף מוזכר שמו של משה רבנו בשני הפרקים העוסקים בנחלת בני גד ובני ראובן בספר יהושע - פרקים יג-יד. חלק מן הביטויים חוזרים על עצמם: אשר נתן להם משה, ויתן להם משה, ויכם משה וירשם, אשר נחל

משה, ולשבת הלוי לא נתן משה, כאשר צוה ה' ביד משה, כי נתן משה, כאשר צוה ה' את משה.

משה קם לתחייה. הוא נכנס לארץ, הוא מחלק את הנחלות, הוא מוריש אותן לשבטים. הוא נותן לבני גד ולא נותן לבני לוי, הוא המנחיל. להנחיל יכול רק מי שנכנס בעצמו.

פרקי הנחלות של בני גד ובני ראובן בספר יהושע הופכים לפרקי שירה. משה חוזר. שמו נזכר שוב ושוב בהטיות שונות, כולן בהקשר אחד - ירושת הארץ. מי גרם לו למשה שיוכל להוריש את הארץ, ולהיקבר באמצעה, במרכזה, בין צידה המזרחי לצידה המערבי, בהר העברים שארץ ישראל משני צדיו? הווי אומר: בני גד ושני ראובן. נתקיימה ברכת משה לשבט גד, ויתא ראש העם לארץ.

לא יפלא אפוא שפרק י"ד בספר יהושע יסגור את המעגל הזה סופית. כלב, השריד האחרון לדור ההוא, בא אל יהושע ומבקש ממנו לתת לו למלא את השליחות שהטיל עליו משה, לכבוש את חברון:

בן אַרְבָּעִים שָׁנָה אָנֹכִי בְּשַׁלַּח מֹשֶׁה עֶבֶד ה' אֵתִי מִקֶּדֶשׁ בְּרַנֵּעַ לְרַגֵּל אֶת הָאָרֶץ וְאָשַׁב אֶתֹו דְבַר פֶּאֶשֶׁר עִם לְבָבִי: וְאֶחִי אֲשֶׁר עָלוּ עִמִּי הִמְסִיוּ אֶת לֵב הָעָם וְאָנֹכִי מְלֹאתִי אַחֲרֵי ה' אֱלֹהֵי: וַיִּשְׁבַּע מֹשֶׁה בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר אִם לֹא הָאָרֶץ אֲשֶׁר דִּרְכָה רִגְלִי בָּהּ לֶךְ תִּהְיֶה לְנַחֲלָה וּלְבְנֵיךָ עַד עוֹלָם כִּי מְלֹאת אַחֲרֵי ה' אֱלֹהֵי.

מתברר שמשה מוריש את הארץ לא רק בשנה הארבעים אלא כבר בשנה השנייה. אך היכולת של כלב לנסות לפרוע הבטחה זו תלויה אף היא בהולכים לפני הענן, בני גד ובני ראובן, המרגלים החלוצים שכן הצליחו שפותחים את הפתח לירושה עוד מן השליחות ההיא שנכשלה. כלב תובע להמשיך את המשימה שהטיל עליו משה ולרשת את חברון. ובכך מבאר לנו עוד פסוק בברכת בני גד המחבר אותם לשבט יהודה: יהודה הוא לביא, 'כרע רבץ כארי וכלביא מי יקימנו', וגד גם הוא לביא - 'כלביא שכן'.

שני הלביאים הללו מתחברים. בני גד פוגשים את כלב. ירושתם של בני גד מביאה את משה חזרה, וממילא חזרה וניעורה השליחות ההיא מן השנה השנייה, ומתברר למפרע שמשה, באמצעה של ארץ ישראל הוא קבור.